

ORSAM BÖLGESEL GELİŞMELER DEĞERLENDİRMESİ

No.29, TEMMUZ 2015

NÜKLEER ANLAŞMA: TARİHİ ARKAPLAN, BÖLGE VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ AÇISINDAN MUHTEMEL ETKİLER

Göktuğ SÖNMEZ

Göktuğ Sönmez lisans derecesini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden ve yüksek lisans derecesini London School of Economics (LSE) Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden almıştır. Halihazırda Londra Üniversitesi Oryantal ve Afrika Çalışmaları Okulu (School of Oriental and African Studies -SOAS)'nda doktoraını yapmaktadır. Akademik araştırma alanları arasında Uluslararası İlişkiler Teorisi, Türk Dış Politikası, Enerji Politikaları ve Uluslararası İlişkilerde Din bulunmaktadır. Bu alanlarda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ve Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) gibi çeşitli düşünce kuruluşlarında araştırmalarda bulunmuştur.

14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanan nükleer anlaşma ile P5+1 ülkeleri ve İran arasında yıllardır süren gerginlik sona yaklaşmış gibi görünmektedir. “Anlaşma-sonrası İran”ın, İran-Batı ilişkileri, İran’ın bölgesel pozisyonu ve Türkiye-İran ilişkileri açısından neler getireceği bu çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, “yaptırımlar sonrası” atmosferde İran-Batı ilişkilerinde bu yeni dönemin ilişkileri düzeltmenin yanı sıra potansiyel olarak pek çok farklı fırsat sunduğu iddia edilmektedir. Ayrıca, İran-Batı ve İran-Türkiye arasında daha sağlıklı ilişkilerin kurulmasının daha istikrarlı bir Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin oluşmasına ve Doğu-Batı enerji koridoru açısından daha güvenli enerji akışı sağlanabilmesine imkân verebilecek olduğu düşünülmektedir. Buna karşın, anlaşmanın uzun vadede sunabileceği bu potansiyelin hayata geçirilmesi; aktörlerin seçimleri, ortaya çıkacak atmosferi hem bölgesel hem küresel düzlemde değerlendirme noktasında imkânları ve bu imkânları değerlendirme iradeleri nispetinde olacaktır.

İran, nükleer görüşmelerde Batı ile uzlaşmacı bir düzleme gelmiş görünüyor. Oluşması muhtemel yeni dinamikler, İran'ın sadece Batı ile ilişkileri açısından değil, bölgedeki pozisyonu ve komşularıyla olan ilişkileri üzerinde de yeni bir dönemin başlangıcına imkân verebilir. Bu yeni atmosferin yalnızca İran ekonomisi ve İran'ın bir uluslararası aktör olarak uluslararası sistemle “sosyalleşmesi” değil, aynı zamanda bölgesel güç politikaları üzerinde de muhtemel etkilerini irdelemek gerekmektedir. Zira Batı ile İran arasındaki yeni düzlem, hem bölge hem de dünya açısından ciddi sonuçlar doğuracaktır. Özellikle de Suudi Arabistan'ın liderliğini yaptığı Yemen operasyonu¹ ve bunun İran'da sebep olduğu tepkiye ek olarak Batı'nın sık sık İran'a Esad rejimine olan desteği dolayısıyla eleştiriler getirdiği bir dönemde İran ile Batı arasında gerçekleşebilecek bir yakınlaşma, önemli siyasi sonuçlar doğurabilir.

Bu makalede, bu manzardan hareketle, ortaya çıkacak yeni aktörün -“anlaşma-sonrası İran”ın- İran-Batı ilişkileri, İran'ın bölgesel pozisyonu ve Türkiye-İran ilişkilerine olası etkileri analiz edilmektedir. Enerji güvenliğinden bölgesel çatışmalara bazı ana meseleler ele alınmakta ve geleceğe projeksiyonlar yapılmaktadır. Bundan önce, İran'ın nükleer programının tarihi arka planına değinilmekte, böylelikle en tartışmalı bölgesel meselelerden birinin bugünkü halini almasındaki dönüm noktaları görülebilecektir. Akabinde, nükleer anlaşmanın olası etkileri bölgesel manada ve İran-Batı ilişkileri düzleminde incelenmektedir. Son olarak da, bu olası anlaşmanın Türkiye-İran ilişkilerine etkisi, iki ülkenin enerji bağlarından bunların siyasi, ekonomik etkileşimine ve ikilinin bölgesel kimi konulardaki ortak duruşlarına kadar pek çok konuyu kapsayacak şekilde analiz edilmektedir.

Bu çerçevede, bu anlaşmanın ana argümanı, İran-Batı ilişkilerinde bu yeni dönemin sadece ilişkileri düzeltmek anlamında bir fırsat sunmadığı, aynı zamanda İran-Batı ve İran-Türkiye arasında daha sağlıklı ilişkilerin kurulması yoluyla daha istikrarlı bir Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin oluşmasına ve Doğu-Batı enerji koridoru açısından daha güvenli enerji akışı sağlanabilmesine de imkân verebilecek olmasıdır. Buna karşın, anlaşmanın uzun vadede sunabileceği bu potansiyelin hayata geçirilmesi; aktörlerin seçimleri, ortaya çıkacak atmosferi hem bölgesel hem küresel düzlemde değerlendirme noktasında imkânları ve bu imkânları değerlendirme iradeleri nispetinde olacaktır.

Tarihi Arka Plan: “Barış İçin Atom” Programından Nükleer Kriz

Nükleer anlaşmanın muhtemel etkilerini analiz

etmeden önce kısa bir tarihi arka plan aydınlatıcı mahiyette olacaktır. Şu nokta dikkati caliptir ki İran’ın nükleer programı, başlangıç noktasında bugün tam da bu programı –programın muhtemel askeri maksatları sebebiyle- en sert biçimde eleştirilen aktörler tarafından doğrudan desteklenmiştir. Eisenhower’ın 1953’te BM’deki “Barış İçin Atom” konuşmasını müteakip aynı isimle ABD tarafından ortaya konan programda nükleer enerjinin barışçıl maksatlarla kullanımının desteklenmesi amaçlandı. Şah döneminde, İran ‘79 Devrimi’ne kadar bu manada sadece ABD’den değil, dönemin Batı Almanyası’ndan ve Fransa’dan da ciddi bir destek aldı. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NSYÖA/NPT)’ni imzalayan İran, hukukeni olarak da askeri manada “nükleer devlet” mahiyetinde olmayacağına güvence vermiş oluyordu.² Ancak devrimden hemen önce, 1970’li yılların sonlarına

İran’ın nükleer programı, başlangıç noktasında bugün tam da bu programı – programın muhtemel askeri maksatları sebebiyle en sert biçimde eleştirilen aktörler tarafından doğrudan desteklenmiştir.

doğru, özellikle ABD açısından İran'ın nükleer çalışmalarına dair şüpheler mevcuttu. Bu şüphelere, İran'ın lazer zenginleştirme ve plütonyumu yeniden işleme çabaları ve İran Atom Enerjisi Kurumu'nun, İran'ın hâlihazırda edindiği nükleer konusundaki birikimiyle kısa sürede nükleer bomba yapabilecek noktaya gelebileceğine dikkat çeken raporu sebep olmuştu. Bu ortamda, '79 Devrimi şüphesiz ki tarafların tavrı değişimleri açısından en önemli dönüm noktası oldu.

Devrimi takip eden süreçte Şah'ın 20 nükleer tesis inşası gibi iddialı planları

devrimin lider dini-siyasi figürü Humeyni tarafından rafa kaldırıldı. Almanya ve Fransa ile yapılan anlaşmalar iptal edildi. Kısaca İran'ın nükleer programı sonraki 8-9 sene için gündemden kalkmış görünüyordu, ta ki İran ile Irak arasındaki savaşa kadar. Savaş sonrası Tahran bu konudaki tavrını gözden geçirdi ve uranyum zenginleştirme çalışmalarının tekrar başlaması yönünde irade ortaya koydu. Bu karar, bizim bugün İran nükleer krizi olarak bildiğimiz meselenin devrim sonrasındaki süreç dikkate alındığında tohumlarını eken başlangıç noktası kabul edilebilir. Karar alınmış

olmakla beraber, hayata geçirilmesinde artık ABD, Almanya ve Fransa ihtimalleri devre dışı olduğuna göre hem nükleer tesislerin inşası hem de nükleer konusundaki uzmanlığın transferi noktasında yeni destekleyici aktörler aranması ve işbirlikleri tesis edilmesi gerekmektedir. Bu noktada Çin ve Rusya muhtemel aktörler olarak değerlendirildi. Sovyetler'in 1980'lerde İran ile bu minval üzere yaptığı anlaşmalar, dağılma süreci ve beraberinde gelen ekonomik ve siyasi sancılar sebebiyle askıda kaldı. Ancak 1995'te İran ve Rusya sadece Bushehr'de nükleer tesis inşası için değil³ – ki bu tesisin inşası Batı Almanya tarafından başlatılmış, ancak inşaat çalışmaları devrim sonrası kesintiye uğramış ve İran-Irak Savaşı'nda da ciddi hasar görmüştü- aynı zamanda nükleer teknik bilgi (*know-how*) anlamında da Rusya'nın İran'a desteği üzerinde anlaştı. Devrim sonrası İranı açısından bu anlaşma, nükleer konusundaki en

ciddi başarı olarak görülebilir.

En az bu anlaşma nispetinde önem arz eden bir diğer kırılma noktası, 2002 yılında Natanz'daki gizli uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'taki ağır su reaktörü projesinin İran Ulusal Direniş Konseyi isimli muhalif grup tarafından dünyaya duyurulmasıydı.⁴ Bu kırılma noktası, nükleer krizi ve bununla nasıl baş edileceği sorusunu küresel düzeyde en ciddi manada önümüze koyan tarih olarak nitelenebilir. Bu tarihi takiben yaptırımlardan ambargolara, sert siyasi söylemlerden İran'ı “haydut devlet (*rogue state*)” ve “şer ekseninin (*axis of evil*) parçası” olarak nitelemeye varan ifadelere, İran-Batı ilişkileri uzun soluklu bir kriz tecrübe etti.⁵

Bu kapsamda bazı anahatar aktörlerin krize yaklaşımına oldukça kısa değinmek gerekirse, İsrail sık sık İran'ın nükleer programına dur denmesi noktasında

İran-Irak Savaşı sonrası Tahran uranyum zenginleştirme çalışmalarının tekrar başlaması yönünde irade ortaya koydu. Bu karar, bizim bugün İran nükleer krizi olarak bildiğimiz meselenin devrim sonrasındaki süreç dikkate alındığında başlangıç noktası kabul edilebilir.

askeri seçeneği gündeme getirirken ABD, bu seçeneği bir yandan her daim masada tuttuğu sinyali verirken, bu seçeneği İsrail kadar sık dillendirmemeye özen gösterdi. Almanya ve Fransa görüşmeler, pazarlıklar ve sair yollarla diplomasi seçeneğine ağırlık veren bir duruş benimsediler. Rusya ve Çin, İran'ın nükleer programı konusunda olumlu tavır benimserken Türkiye de programın barışçıl maksadına olan inancına binaen her devletin NSYÖA'nın 4.maddesi⁶ dolayısıyla nükleer teknolojinin barışçıl kullanımına hakkı olduğunu ve dolayısıyla İran'da bu bağlamdaki hakkının elinden alınmayacağı yönünde bir siyaset benimsedi. Aynı zamanda Türkiye, yaptırımların artırılmasına dair de eleştirel bir tutum sergiledi. Bir yandan programın askeri amaçlara evrilmesine kati suretle karşıtlığını dillendirirken, diğer yandan da yaptırımlar ve ambargolar sonucundan İran'ın tamamen kaybedilmesi ve

marjinalleşmesi ihtimalindeki risklere dikkat çeken Türkiye,⁷ bu argümandan hareketle diplomasiyi kullanarak kendinin de gerektiği takdirde arabulucu rolü üstlenebileceği bir çözümün altını çizdi ki 2010 yılında İran-Türkiye-Brezilya arasındaki nükleer takas anlaşması da bu konudaki en önemli somut adımlardan biriydi.⁸

Nükleer Krizin Çözülmesi ve Muhtemel Etkileri

P5+1⁹ ülkeleri ve İran arasında yıllardır süren gerginliğin, Kasım 2013'teki çerçeve anlaşma ve Nisan 2015'te 2015 yazında nihai anlaşmanın yapılması üzerinde yapılan görüşmelerle beraber düşüşe geçtiği söylenebilir. Nisan'daki görüşmeler neticesinde İran'ın zenginleştirme seviyesi, kapasitesi ve depolama noktasında yakından takip edileceği ve bu alanlarda kısıtlamalara tabi olacağı üzerinde mutabakat sağlandı.

Uranyum zenginleştirme ve ağır su reaktörleri de görüşmelerin önemli bir başlığıydı. Natanz tesisinin tek zenginleştirme tesisi olarak bırakılması, Arak'taki ağır su reaktörünün ise silah düzeyinde plütonyum zenginleştirilmesi mümkün olmayacak şekilde yeniden yapılandırılması, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) görevlilerinin erişim imkânlarının artırılması, kullanılmış yakıtın tekrar işlenmesinin engellenmesi amacıyla ihraç edilmesi ve NSYÖA'nın Ek Protokolü'nün uygulanması kararlaştırıldı. Bunların karşılığında, İran'ın en önemli talebi, ekonomisine ciddi manada toparlanma imkânı verecek olan yaptırımların kaldırılması noktasında olmuştur. Hem AB hem de ABD bu talebi makul karşılamış, BM de hâlihazırdaki tüm kararların gündemden kaldırılacağını belirtmiştir.¹⁰

Temmuz 2015'teki anlaşmayla İran, Natanz tesisinde 10 yıl boyunca geçerli

olacak şekilde uranyum zenginleştirme kapasitesini 20,000 santrifüj seviyesinden 6,000 santrifüj seviyesine indirmeyi, 15 yıl boyunca düşük ve orta düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stoğunu yüzde 96 oranında azaltarak elindeki stoğun -yüzde 3.67'den daha fazla zenginleştirilmemiş olmak kaydıyla- 300 kg'dan fazlasını ülke dışına göndermeyi ya da seyreltmeyi, önümüzdeki 15 yılda yeni uranyum zenginleştirme ve ağır su tesisi inşa etmemeyi ve Arak tesisini silah düzeyinde plütonyum zenginleştirilemeyecek şekilde yeniden dizayn etmeyi kabul etti. Karşılığında ABD, BM ve AB ise yaptırımları kaldırma kararı aldı. Bunun istisnası ise sekiz yıl boyunca balistik füze teknolojisi transferi üzerindeki kısıtlamanın, 5 yıl boyunca ise silah ambargosunun devam edecek olması şeklinde ortaya kondu.¹¹

Anlaşmanın muhtemel etkileri kapsamında enerji

Türkiye, bir yandan programın askeri amaçlara evrilmesine kati suretle karşıtlığını dillendirirken, diğer yandan da yaptırımlar ve ambargolar sonucunda İran'ın tamamen kaybedilmesi ve marjinalleşmesi ihtimallerine dikkat çekti.

arızı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bir diğer önemli etkinin Yemen odaklı gerginliğe olması beklenebilir. Anlaşma, İran'ın bugüne kadar Suriye konusundaki tutumu göz önünde bulundurulduğunda Esad rejiminin geleceğine de etki edebilecektir.

Dünyanın ikinci en büyük kanıtlanmış doğalgaz ve dördüncü en büyük kanıtlanmış petrol rezervlerine sahip olan İran, anlaşma sonrası dönemde bu enerji kaynaklarından çok daha etkili biçimde istifade edebilme imkânına kavuşabilecektir. Bunu yaparken de Batı'nın, şimdiye kadarki enerji anlaşmaları çabaları

üzerinde nükleer program krizi dolayısıyla uyguladığı baskının ortadan kalkmasına ek olarak anlaşma sonrası oluşacak ekonomik toparlanma sayesinde yenilenebilecek enerji altyapısıyla enerji üretimi ve ihracında verimliliği artıracak ve ek olarak da yeni projelerle Avrupa'nın enerji talebiyle buluşma imkânı yakalayacaktır ki bunun da ekonomik getirisi açıktır. Böyle bir ihtimal, Avrasya'daki enerji satrancını ile güvenilir ve erişilebilir enerji arzının sağlanmasını doğrudan etkileyecektir. İran'ın özellikle doğalgaz noktasında Avrupa'nın "arzun çeşitlendirilmesi" ve böylelikle

Rusya'ya aşırı bağımlılığın engellenebilmesi çalışmaları açısından olumlu bir katkı yapması mümkündür. Elbette bu ihtimal, nihai anlaşma sonrası Batı ile İran arasında yakın irtibatın sürdürülmesi ve arıttırılması ile mümkündür. Aksi takdirde, Rusya ile İran'ın enerji alanında ilişkilerini kuvvetlendirmesi durumunda AB'nin arzı çeşitlendirme çabaları ciddi sorunlarla karşılaşacak, "enerji kartı"nın gelecekte kendisine karşı stratejik kullanımını engelleme imkânı daha da azalacaktır. Dolayısıyla AB'nin, enerji arzının güvenliğini artırabilmesi için proaktif bir dış politik anlayışla İran'ı nihai anlaşmanın hemen akabinde "sosyalleştirme" ve böylelikle enerji alanında İran'la ilişkilerde Rusya'nın bir adım önüne geçmesi gerekmektedir. Aksi takdirde uzun vadede şimdikinden daha tehlikeli ikili bir bağımlılık manzarası ortaya çıkabilir. AB, İran'ı Avrasya'daki enerji mücadelesine dâhil edebilirse, Rusya'nın

pozisyonunun önemini azaltma şansına ilaveten Rus fiyat politikası üzerinde de baskı kurma imkânı elde edebilir ve Rusya'nın enerji hegemonu statüsünü siyasi ve ekonomik olarak sorgulanır kılabilir. Bu bağlamda Rusya-İran ilişkilerindeki yakın temasın limitlerinin S-300'lerle ilgili anlaşma, nükleer işbirliğinin devamı ve Esad rejimine yaklaşım gibi noktalarda sınanmakta olduğunu ve sınanacağını gözden kaçırmamak gerekir. Kısaca, İran'ın Batı için, Rusya'nın hâlihazırdaki konumunu yeniden gözden geçirebilecek bir potansiyel arz noktası olması hasebiyle enerji konusu, anlaşma sonrası düzlemin en önemli meselelerinden biri olacaktır.

Güncel bölgesel gelişmeler ve gerginlikler bağlamında da nihai anlaşmanın oldukça önemli etkileri olabilecektir. Yemen'deki iç savaşın bölgeselleşen bir sorun haline gelmesi, bu süreçte mezhep odaklı bir ayırışmanın Suudi Arabistan'ın

Anlaşmanın muhtemel etkileri kapsamında enerji arzı oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bir diğer önemli etkinin Yemen odaklı gerginliğe olması beklenebilir.

Şii ve İran karşıtı nosyonları dolayısıyla gündeme gelmesi ve cevaben İran'ın oldukça sert açıklamalarla duruma tepki göstermesi düşünüldüğünde, bu ahval içerisinde nihai anlaşma önem arz ediyor. İran ve Batı arasında yakın temas, Yemen meselesinde çözümü işaret edebilir. Zira gündend güne bir “savaş makinesi”ne dönüşen Suudi Arabistan, ABD ile olan sıcak ilişkileri dolayısıyla krizde daha yapıcı bir tutum sergilemesi yönünde ikna edilebilir,¹² tabi İran'ın Yemen konusunda sessizliği kapalı kapılar ardında anlaşma için bir bedel olarak hâlihazırda gözden çıkarılmamışsa. Zamanlama

dikkate alındığında, Suudi Arabistan'ın, öngörüyü doğrular nitelikte, Yemen'e kapsamlı askeri operasyonlarını oldukça kısa sürede durdurmuş olması dikkat çekicidir. Yemen'deki krizin uzun vadeli çözümünü açısından bakıldığında ise İran ile Batı arasında daha yakın bir ilişki, İran ile Suudi Arabistan arasında saldırgan tavrın terki ve İran ile Türkiye arasında işbirliği önemli noktalardır. Türkiye ile İran arasındaki işbirliği aynı zamanda Şii-Sünni ortak hareket kabiliyetini sembolize etmesi ve mezhep odaklı olmayan bir bölgesel duruş ortaya konabilmesi adına da önemlidir.¹³ Bölge, Arap

Baharı ve sonrasında her ne kadar çakışan siyasetler izlemiş olsalar da İran ve Türkiye arasındaki işbirliğinden fayda sağlayabilir. Mezhepsel farklılıkların altını çizen ve şiddet yanlısı bir tutum benimseyen hareketlere karşı da bu siyasi irade önemli bir denge unsuru olabilir. Bölgesel istikrara tehdit oluşturan ve dolayısıyla bölgesel hatta küresel işbirliğiyle mücadele edilmesi gereken IŞİD’le mücadele noktasında böyle bir bölgesel temas fayda sağlayabilir. Zira hâlihazırda Irak’tan Suriye’ye ve Yemen’e istikrarsız bölgesel dinamikler, bu grupların yükselişine ve benzer yeni oluşumların ortaya çıkmasına uygun ortam sunmaktadır. Türkiye’nin Balkanlarla ve Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki ülkelerle ilişkilerinde olduğu gibi ortak “Batı bağlantısı” İran ile Türkiye arasındaki diyaloga da ek bir güçlendirici etki yapacaktır. Siyaset yapımında Batı’ya daha

yakın eğilimler gösteren ve Türkiye, Mısır hatta Suudi Arabistan’la ekonomik ve siyasi irtibatı kuvvetli bir İran, bölgede zayıf devlet mekanizmalarının güçlendirilmesine ve bölgesel ekonomik ilerlemeye ciddi katkı sunabilir.

Arap Baharı’nı takip eden süreçte hükümetler birbiri ardına değişmektedir. Mısır örneği bu trendin en belirgin sembolü olarak karşımızda durmaktadır. Suriye’deki Esad rejimi İran tarafından büyük destek görmektedir. Kendisinin en önemli bölgesel rakiplerinden Türkiye, 2011’den bu yana 250 binden fazla insanın hayatını kaybetmesinden sorumlu olan ve demokratikleşme ile reform konusundaki vaatlerini yerine getirmeyen Esad yönetiminin fotoğraftan çıkması gerektiği yönünde ısrarını sürdürüyor. Ortadoğu ve Kuzey Afrika genelinde ve Suriye özelindeki bu gelişmeler, artçı sarsıntılıyla bölgesel istikrarı tehdit etmekle ve İran ile Türkiye

Türkiye ile İran arasındaki işbirliği aynı zamanda Şii-Sünni ortak hareket kabiliyetini sembolize etmesi ve mezhep odaklı olmayan bir bölgesel duruş ortaya konabilmesi adına önemlidir.

gibi bölgenin önemli aktörleri arasında gerginliğe sebep olmakla kalmıyor, aynı zamanda bölgeye dış müdahale ihtimalinin de mütemadi olarak masada kalmasına yol açıyor. Irak Savaşı ve sonrası süreç, bu ihtimalin olası sonuçları hakkında önemli bir referans olarak önümüzde durmaktadır. Bu referansa bakarak savaş sonrası Irak'ın yeniden yapılandırılması ve bölge dışından gelen aktörlerin bölgede uzun soluklu bulunmasının engellenmesi gibi konularda Türkiye ile ortak noktalarda buluşabilen İran'ın konumunu gözden geçirmesi gerekebilir. İran ve Batı arasında

daha makul bir düzlem aynı zamanda Türkiye ile İran arasında birbirini suçlayıcı tavrın bir kenara bırakılması ve ortak bir noktada buluşulması iradesine katkı sağlayabilir. İran'ın uluslararası toplumla sosyalleşmesi, enerji kaynaklarının artan miktarlarda sisteme eklenmesine ilaveten gereken yasal ve bürokratik uyumun hayata geçirilmesi ve ekonomisinin Batı'yla çok daha entegre hale gelmesi çok daha anlaşılabilir ve işbirliğine açık bir İran ortaya çıkarabilir. Bu imkân değerlendirilemediği takdirde ise ekonomik anlamda güçlenen ve enerji kaynaklarının

ihracında ve komşularıyla ilişkilerinde çok daha az ma- niyle karşılaşan bir İran'ın artan bir özgüvenle beraber artan materyal kaynakları sayesinde kendisine yakın gruplara çok daha etkin destek sağlaması da mümkün. Bu ihtimalin sadece Yemen ve Suriye üzerinde değil Şii nüfusa sahip ve Necef ve Kerbela'nın gibi iki sembol şehrin de içerisinde bulunduğu bir Irak'a da etkisi olabilir. IŞİD Irak'ta ilerlerken diğer tarafta daha fazla siyasi ve ekonomik güç talep eden bir Şii yükselişi, Irak'ta orta/uzun vadeli bir krize sebep olabilir. Bu da IŞİD'le mücadeleden önemli bir gelir kaynağı olarak bölgenin hidrokarbon kaynaklarının Batı'ya güvenli ve sürdürülebilir ihracına ve mezhep odaklı bölgesel gerilimlerin kontrol altına alınmasına dair çabalara kadar pek çok bölgesel çabanın geleceğini tehdit edecektir.

Görülüyor ki bölgedeki enerji siyaseti örneğinde olduğu gibi bölgesel siyasi

yansımalar noktasında da nihai anlaşmanın sonuçları, hem Batı'nın tavrına ve hızlı davranmasına hem de İran'ın agresif bir tutum ile halihazırdaki ılımlı tutumu arasında yapacağı seçime bağlı gözüküyor. İran'ın önümüzdeki dönemde siyasi ikliminin de bu seçimde muhtemel etkisi göz önüne alındığında uzun vadeli ve kurumsallaşmış bir ilişki düzlemi kurulmasının Batı için önemi anlaşılmaktadır.

Nihai Anlaşma Sonrası Türkiye-İran İlişkilerine Dair Beklentiler

İki önemli bölgesel güç, İran ve Türkiye, '79 Devrimi'nden sonra ve özellikle 1990'larda zirveye çıkan bir şekilde güvensizlik ve şüphe ile dolu, büyük ölçüde güvenleştirilmiş (*securitised*) bir ilişki yaşadı. Geçtiğimiz on yılda ise, özellikle savaş sonrası Irak konusunda ortak siyasi tavırlar ve Türkiye'nin İran'ın nükleer programına dair

Geçtiğimiz on yılda, özellikle savaş sonrası Irak konusunda ortak siyasi tavırlar ve Türkiye'nin İran'ın nükleer programına dair tutumu, İran ve Türkiye'yi birbirine yaklaştırdı.

tutumu, iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. İki tarafın Arap Baharı süresince ve sonrasında kendi “etki alanları”nı oluşturma çabaları, ilişkileri zedelediye de 1980’ler ve 1990’lara kıyasla çok daha olumlu, ekonomik anlamda istisnai ve enerji alanında beklentilerin her zamankinden daha yüksek olduğu bir ikili atmosferden bahsetmek mümkün. 14 Temmuz 2015’te imzalanan nihai anlaşma ve akabinde yaptırımlardan arınmış bir İran’ın ortaya çıkışı şüphesiz ki bu ilişkiye de ciddi manada etki edecektir.

Ekonomik boyuta bakıldığında, iki ülke, ekonomik etkileşimleri açısından son on yılda oldukça etkileyici bir performans ortaya koydu. Bunun gerçekleşmesinde, ilişkinin özellikle Irak Savaşı sonrası ortak iradelerin fark edilmesiyle beraber güvenlik temelinden kaydırılması kadar Türkiye’nin eskiye kıyasla dışarıda ve yakın çevresi özelinde çok daha aktif bir ekonomik

profile sahip bir “tüccar devlet”e dönüşümü de rol oynadı. Türk İstatistik Enstitüsü rakamlarına göre 2000’de 1 milyar dolar civarı olan ticaret hacmi, 2014’te 13 milyar dolar seviyesine çıktı ve böylece İran Türkiye’nin altıncı, Türkiye ise İran’ın beşinci en büyük ticaret ortağı konumuna geldi. Nihai anlaşma sonrası Batı’dan ve özellikle de ABD’den gelecek itirazların ortadan kalkacağı düşünülürse geleceğe dair enerji anlaşmalarıyla da beslenecek ticaret hacminde ciddi bir sıçrayış beklenebilir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Hasan Ruhani, sıkça ekonomik bağlantının daha da kuvvetlendirilmesi ve 30 milyar dolar hedefine ulaşılması yönünde söylemlerde bulunmakta, işadamlarını da bu maksat çerçevesinde desteklemektedirler. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın geçtiğimiz günlerdeki İran ziyaretinde de bu konuların altı çizilmiş, ilaveten Yemen konusunda

işbirliğinin önemine vurgu yapılmıştır.

Türkiye'nin, Doğu-Batı enerji koridoru kapsamında enerji merkezi (*hub*) rolü açısından İran gazını Avrupa'ya taşıma isteği göz önünde bulundurulduğunda İran ile Batı arasındaki ilişkinin yeni dinamikleri büyük önem arz ediyor. Özellikle ABD'nin Türkiye'nin bu alandaki işbirliği çabalarına karşı şimdiye kadarki negatif yaklaşımı ve nihai anlaşma sonrası bu tutumun yumuşamasıyla oluşacak yeni ortamın muhtemel sonuçları düşünilmeye değer bir nokta. TANAP'ta öngörülen nihai kapasite 60 bcma düzeylerinde ki bu miktar hâlihazırdaki şemaya ek olarak Azerbaycan'a ilaveten yeni arz merkezleri gerektirebilir.¹⁴ Bu noktada İran, ileriki dönemde, nükleer krizin de çözülmesiyle önemli bir aday olabilir. İlaveten, iki ülke yeni boru hattı projeleri üzerinde de çalışabilir. Türk Akımı'nın 63 bcma planlanan kapasitesine ek olarak

TANAP'ın taşıdığı doğalgaz kapasitesindeki planlanan artış Türkiye'nin transit rolüne ciddi katkı sunacaktır.¹⁵ Zira, TANAP'ın 2030 civarında ulaşması öngörülen 60 bcma doğalgaz taşıma kapasitesi ve Türk Akımı'nın 63 bcma kapasitesi toplam düşünülüğünde Türkiye üzerinden taşınan bu 123 bcma doğal gaz, Avrupa talebinin beşte birinden fazlasını oluşturmakta. İran açısından bakıldığında ise İran böyle bir durumdan sadece ekonomik olarak kazançlı çıkmayacak, aynı zamanda küresel enerji oyununda önemli bir arz merkezi olarak profilini güçlendirecek ve dolayısıyla ekonomik toparlanmanın yansırı uluslararası toplum içinde daha yüksek bir pazarlık gücüne kavuşabilecektir.

Güvenlik açısından değerlendirildiğinde ise, anlaşma ile beraber öngörülebilir yakın gelecekte askeri manada bir "nükleer İran" ihtimalinin ortadan kalkması Türkiye adına ciddi

Türkiye'nin, Doğu-Batı enerji koridoru kapsamında enerji merkezi (*hub*) rolü açısından İran gazını Avrupa'ya taşıma isteği göz önünde bulundurulduğunda İran ile Batı arasındaki ilişkinin yeni dinamikleri büyük önem arz ediyor.

bir kazanım olacaktır. Her ne kadar Türkiye'nin resmi söylemi programın askeri amaçları olmadığına dair inancın altının çizilmesi yönünde ve programı barışçıl maksatlarına binaen destekler nitelikte olsa da bu ihtimalin kesin biçimde ortadan kaldırılması, Türkiye'nin orta ve uzun vadede tehdit algılamasında muhtemel başlıkları revize etmesini sağlayacaktır. İran'ın bölgesel bir gerginlik neticesinde görece kısa sürede bu vakte kadar elde ettiği nükleer teknoloji ve uzmanlık sayesinde programı askeri bir mahiyete büründürmesi, her ne kadar güncel İran liderliği

bu eğilimi göstermekten uzak olsa da ilerisi adına bir ihtimaldir. Bölgede de istikrarsızlığın istisna değil norm olduğu düşünüldüğünde yalnız rekabetlerin değil yakınlaşmaların geleceği de öngörülebilir değildir. Bu da böyle bir ihtimalin köklü biçimde ortadan kalkmasının faydasını ortaya koymaktadır. Özellikle Balistik Füze Savunma sistemi ve Arap Baharı üzerinden iki gücün yaşadığı dönemsel gerginliklerin ilişkiyi yeniden kısmen güvenlik boyutuna taşıdığı düşünüldüğünde bu nokta daha önemli hale gelmektedir. Güvenlik boyutundan ilişkiyi tekrar

uzaklaştırmada (*desecuritisiation*) da İran'ın sisteme entegrasyonu ve nihai anlaşma sonrası Batı'yla ilişkilerini kuvvetlendirmesi ile beraber ılımlı bölgesel tutumları ön plana alan daha makul bir aktör haline gelmesi de fayda sağlama potansiyeline sahiptir.

Netice itibariyle Batı ile İran arasında oluşabilecek yeni dinamikler, Suriye'deki çatışma ortamından enerji güvenliğine kadar pek çok alanda değişim fırsatı doğurabilir. Eğer yaptırımlar sonrası dinamikler doğru analiz edilir ve Batı hızlı hareket edebilirse İran'ın hem bölgesel ve küresel konumu hem de Batı'yla ilişkileri açısından oldukça farklı bir resim görebiliriz. Bu değişimin ölçüsü ise tekraren, öncelikle P5+1 ülkelerinin ve İran'ın nihai anlaşmanın uygulanması konusundaki kararlılığından ve samimiyetinden, ikincil olarak Rusya ve Çin gibi diğer aktörlerin bu süreci engelleme noktasındaki çabalarından ve son

olarak da Ahmedinecad'ın İran siyasetine tekrar dönme olasılığından (ki Ruhani'nin anlaşma dolayısıyla kazanaacağı ekonomik ve siyasi Batı desteği bu ihtimalin ortadan kaldırabilmesinde büyük rol oynayacaktır) veya benzer bir siyasi figürün ortaya çıkıp çıkmamasından büyük oranda etkilenecektir. Son olarak, Türkiye'nin kendi güç ve menfaat merkezli hesaplarıyla uyumlu şekilde bölgedeki genel duruşunu ve günlük dış politikasını gelişmelere göre konumlandırma kabiliyeti, Türkiye'nin bu yeni oluşan atmosferden ne denli faydalanabileceğini belirleyecektir. Türkiye ve İran daha yakın bir ekonomik ilişki, ekonomik etkileşimlerinde ciddi bir artış ve daha istikrarlı bir bölgesel denklem tecrübe edebilirler. Öte yandan iki ülke bölgenin küresel ölçekte yankı bulan bu en tartışmalı konularından birinin normalleşmesinden doğan fırsatları kaçırabilir, yukarıdaki olumlu tabloyu tersine de çevirebilirler.

Anlaşma ile beraber öngörülebilir yakın gelecekte askeri manada bir "nükleer İran" ihtimalinin ortadan kalkması, Türkiye adına ciddi bir kazanım olacaktır.

Notlar

- 1 Bkz. “Saudi Arabia launches air strikes in Yemen”, BBC, 26/3/2015, <<http://www.bbc.com/news/world-us-canada-32061632>>, erişim 2/4/2015.
- 2 Daha detaylı bir tarihi arka plan için, bkz. Mustafa Kibaroglu, “Iran’s Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West”, Middle Eastern Studies 43:2 (2007), pp. 223-245
- 3 Anton Khlopkov and Anna Lutkova, “The Bushehr NPP: Why Did It Take So Long?”, Center for Energy and Security Studies, <<http://ceness-russia.org/data/doc/TheBushehrNPP-WhyDidItTakeSoLong.pdf>>, erişim 27/05/2012.
- 4 Amin Saikal, “The Iran Nuclear Dispute”, Australian Journal of International Affairs 60:2 (2006), pp. 193-199, at p. 193. Also, see Aylin G. Gürzel and Eyüp Ersoy, “Turkey and Iran’s Nuclear Program”, Middle East Policy, 19:1 (Spring 2012), pp. 37-50, at p. 38.
- 5 For a more detailed analysis of sanctions, see Andrew Parasiliti, “After Sanctions, Deter and Engage Iran”, Survival: Global Politics and Strategy 52:5 (2010), pp. 13-20, at p. 17
- 6 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasının 4. Maddesi şöyledir:
(1) Bu antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I Ve II nci maddelere uygun olarak, antlaşmaya taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilmesi ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şeklinde yorumlanmayacaktır.
(2) Bu antlaşmaya taraf bütün devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının, sağlayacak cihaz, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek antlaşmaya taraf devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince göz önünde tutarak, özellikle işbu antlaşmaya taraf nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliği de yapacaklardır. NSYÖA/NPT maddeleri konusunda daha detaylı bilgi için bkz. “The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, <<http://www.un.org/en/conf/npt/2005/npttreaty.html>>.
- 7 Türkiye’nin konuya yaklaşımına dair bkz. Mustafa Kibaroglu and Barış Çağlar, “Implications of a Nuclear Iran for Turkey”, Middle East Policy 15, no. 4 (2008), pp. 59-80; Aylin Gürzel and Eyüp Ersoy, “Turkey and Iran’s Nuclear Program”, Middle East Policy, 19:1 (Spring 2012), pp. 37-50; Aylin Gürzel, “Turkey’s Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue”, The Washington Quarterly, 35:3 (2012), pp. 141-152.

- 8 Bkz. Mehmet Özkan, “Turkey–Brazil Involvement in Iranian Nuclear Issue: What Is the Big Deal?”, *Strategic Analysis*, 35:1(2010), pp.26-30 and Aylin Gürzel, “Turkey’s Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue”, *The Washington Quarterly*, 35:3 (2012), pp. 141-152.
- 9 Terim, 2006’den itibaren konuyla ilgili ortak diplomasi yürütme maksadıyla hareket eden Çin, Fransa, ABD, Birleşik Krallık ve Almanya’yu ifade eder.
- 10 Bkz. “Iran nuclear deal: negotiators announce ‘framework’ agreement”, *The Guardian*, 3/4/2015, <<http://www.theguardian.com/world/2015/apr/02/iran-nuclear-deal-negotiators-announce-framework-agreement>>, erişim 16/4/2015.
- 11 Bkz. “Full text of the Iran nuclear deal”, *The Washington Post*, <<http://apps.washingtonpost.com/g/documents/world/full-text-of-the-iran-nuclear-deal/1651/>>, erişim 20/7/2015 ve “Iran nuclear deal gets UN endorsement, paving way for sanctions relief”, *Reuters*, 20/7/2015, <<http://www.rt.com/news/310276-un-resolution-iran-deal/>>, erişim 21/7/2015.
- 12 Yazının yazıldığı günlerde Suudi Arabistan’ın tutumu -Yemen’deki Husi güçlerine karşı mücadelesini sürdüreceği yönündeki söylemine karşın- kapsamlı operasyonunun sona erdiğini ilan etmelerinin akabinde hâlihazırda yumuşamış görünmektedir. Bkz “Saudi-led coalition announces end to Yemen operation”, *Reuters*, 21/4/2015, <<http://www.reuters.com/article/2015/04/21/us-yemen-security-saudi-idUSKBN0NC24T20150421>>, erişim 21/4/2015.
- 13 “Iran and Turkey back political solution to Yemen crisis”, *Al Jazeera*, 8/4/2015, <<http://www.aljazeera.com/news/2015/04/rouhani-iran-turkey-agree-stop-yemen-war-150407192559290.html>>, erişim 15/4/2015.
- 14 Bkz. Lada Evgrashina, “Azeri oil fund to help finance TANAP gas pipeline”, *Reuters*, 6/11/2012, <<http://www.reuters.com/article/2012/11/06/azerbaijan-energy-idUSL5E8M6C1P20121106>>, erişim 17/11/2013 ve Gulmira Rzayeva, “TANAP – Hazar Gazını Avrupa’ya Taşıyan Atılım Projesi”, <http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/MakaleAnalizler/Gulmira_Rzayeva.pdf>, erişim 16/11/2014.
- 15 Bkz. “Russia drops South Stream gas pipeline plan”, *BBC*, 1/12/2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-30283571>>, erişim 2/12/2014; “Putin Blames EU as Russia abandons plans for South Stream gas pipeline”, *The Guardian*, 1/12/2014, <<http://www.theguardian.com/business/2014/dec/01/russia-blames-eu-as-it-abandons-plans-for-south-stream-gas-pipeline>>, erişim 2/12/2014; “In Diplomatic Defeat, Putin Diverts Pipeline to Turkey”, *The New York Times*, 1/12/2014, <http://www.nytimes.com/2014/12/02/world/europe/russian-gas-pipeline-turkey-south-stream.html?_r=0>, erişim 2/12/2014.

ORSAM, Ortadoğu konusunda faaliyet gösteren tarafsız bir düşünce kuruluşudur. ORSAM Ortadoğu ile ilgili bilgi kaynaklarını çeşitlendirmeyi ve bölge uzmanlarının düşüncelerini Türk akademik ve siyasi çevrelere doğrudan yansıtabilmeyi hedeflemektedir. Bu amaçlar doğrultusunda ORSAM, Ortadoğu ülkelerindeki devlet adamlarının, bürokratların, akademisyenlerin, stratejistlerin, gazetecilerin, işadamlarının ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin Türkiye’de konuk edilmesini kolaylaştırarak, yerel perspektiflerin güçlü yayın yelpazesıyla gerek Türkiye gerek dünya kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamaktadır. ORSAM yayın yelpazesi içinde kitap, rapor, bülten, politika notu, konferans tutanağı ve ORSAM dergileri *Ortadoğu Analiz* ve *Ortadoğu Etütleri* bulunmaktadır.

©Bu metnin içeriğinin telif hakları ORSAM’a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu raporda yer alan değerlendirmeler yazarına aittir. ORSAM’ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

ORSAM

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)

Süleyman Nazif Sokak No: 12-B Çankaya / Ankara

Tel: 0 (312) 430 26 09 Fax: 0 (312) 430 39 48

www.orsam.org.tr